

גשר

ישראל נת-62

ביטאון התאחדות עולי יוגוסלביה לשעבר בישראל

גיליון מיוחד לעצרת יום הזיכרון לשואה ולגבורה

טקס יום הזיכרון לשואה ולגבורה

הטקס מתקיים השנה תחת כותרת
מאבקם של יהודי יוגוסלביה בנאצים – הפרטיזנים היהודים

בתוכנית

- דברי ברכה, משה בן שחר - יו"ר התאחדות
- אזכרה - הרב נפתלי אטיאס
- הדלקת משואות בידי הפרטיזנים או ילדיהם
- הגב שרה פצ'נאץ, יד ושם, "נוכחות שואת יהודי יוגוסלביה לשעבר, במדורים השונים ביד ושם"
- ראול טייטלבוים, "יהודי יוגוסלביה לשעבר במלחמתם נגד הנאצים בתקופת השואה"
- ראובן כהן, "הייתי פרטיזן צעיר"

- נגינה ושירה

רוטשטיין עידו

תיאה ומיאה מרקוביץ'

- מנחה: דניאל פוגל

Tea i Maja Mirković pevaju:
Putem za Kesariju

Bože,
Daj da ostane do vjeka
pjesak i more
šum morskih valova
sjaj nebeskog svoda
molitva čovjeka

Riječi: Hana Senes
Muzika: David Zahavi

Prijevod sa ivrita Miriam Aviezer

תיאה ומיאה מרקוביץ' בשיר:
הליכה לקיסריה

אלי, אלי
שלא יגמר לעולם
החול והים
רשרוש של המים
ברק השמים
תפילת האדם

מילים: חנה סנס
לחן: דוד זהבי

משה בן-שחר

דברי ברכה של יו"ר התאחדות עולי יוגוסלביה לשעבר לרגל יום הזיכרון לשואה
ולגבורה תשס"א, 2011

שגרירי ארצות יוגוסלביה לשעבר וחברי הסגל הדיפלומטי,
ניצולי שואה יקרים, אחים ואחיות, קהל נכבד.
כבכל שנה, גם השנה אנו עורכים כאן, בשורש, ביער הקדושים, את עצרת יום הזיכרון לשואה
ולגבורה.

כ 65,000 אחינו ואחיותינו נספו בשואה והיער הזה, כאן, מזכרת נצח להם.
מי היה מאמין שגרמניה שתרמה לעולם פילוסופים, סופרים ומשוררים יצרה, במאה העשרים, גם
טיפוס מזויע ומשחיט שסחף את העולם למלחמה נוראה שתבעה מיליוני קורבנות. שטן ששם
כמטרה למחוק ולהשחית את העם היהודי מעל פני האדמה.
האם העולם למד משהו?

בהגדה של פסח אנו אומרים "שבכל דור ודור קמים עלינו לילותנו"
האם אחמדיניג'ד, ההיטלר האירני, שונה?

ומה עם החיזבלאה והפונדמנדליזם המוסלמי?
כבר נאמר, אם אין אנו לנו, מי לנו!

ולכן, תודה לאל כבר 63 שנה קיימת לנו מדינת ישראל, צור מחצבתנו, ואנו, ספרדים ואשכנזים,
מזרחיים ואירופאים, מאוחדים, עליה אנו אמונים ועליה אנו שומרים שתעניק לנו הגנה ובטחון
מפני משחיתנו.

**POZDRAVNI GOVOR PREDSEDNIKA UDRUŽENJA JEVREJA IZ BIVŠE
JUGOSLAVIJE U IZRAELU NA DAN SEĆANJA NA ŽRTVE HOLOKAUSTA
2. maja 2011.**

Poštovani ambasadori zemalja iz bivše Jugoslavije, diplomati,
preživeli holokausta, braćo i sestre,

Kao svake, tako smo i ove godine okupljeni ovde, u Šumi mučenika da bismo
se zajedno podsetili na dane tragedije i otpora.

Ovaj dan sećanja održavamo ovdje, na ovom mestu gde smo zasadili 65.000
stabala u spomen na našu braću, sestre, roditelje, bake i djedove, stradale u
Holokaustu. Ova stabla predstavljaju večni pomen na njih.

Ko bi ikada mogao da zamisli da će se narod koji je dao tolike pisce, filozofe,
mudrace, pesnike i muzičare, naći na udaru jednog monstruoznog lika, kojemu
je cilj bio uništavanje celog jednog naroda. Zajedno sa pobornicima mnogih
zemljama koji su slepo pošli za njim u rat, prouzrokovali su rasulo i smrt miliona
nevinih žrtava. Tom sotoni, glavni je cilj bio očistiti svet od Jevreja.

Da li je svet naučio nešto?

U Hagadi za pesah piše; u svakoj generaciji postoje oni koji žele da nas unište.

Da li je Ahmadinedžad, Iranski Hitler, drukčiji?

Pa Hizbala, pa muslimanski fundamentalisti. No, mi se vodimo rečenicom, Im
ejn anu lanu, mi lanu, tj možemo da se uzdamo samo u sebe i u naše snage.

Stoga, hvala Bogu, već 63 godina imamo svoju domovinu, Israel, koja je kamen
temeljac našeg opstanka. Ovde okupljeni iz celog sveta živimo zajedno i
sefardski i aškenaski Jevreji, Jevreji Evrope zajedno sa Jevrejima Istočnih
zemalja, ujedinjeni na maloj teritoriji koju čuvamo i branimo. To je naša
domovina u kojoj nalazimo sigurnost i odbranu od onih koji žele da nas unište.

Moše Ben-Šahar
Rabin Naftali Atijas

הרב נפתלי אטיאס

Pomen

אזכרה

Paljenje spomen baklji

הדלקת משואות

מזמינים את הגב' גונדה ישראל להדליק משואה הצטרפה לפרטיזנים עם כניעת איטליה, בספטמבר 1943. הייתה חיילת ביחידה קרבית שלחמה בחוף הדלמטי. בתחילה בנסיגה מפני הכוחות הגרמנים עד האי וויס. ולאחר מכן בקרבות לשחרור הסופי של החוף הדלמטי. עם שחרור בלגראד, בסוף 1944, נשלחה לבלגראד, מאחר והיו זקוקים לאנשים משכילים ונאמנים שיעבדו המנהלה החדשה.

POZIVAMO GOSPODJU GONDU ISRAEL DA UPALI BAKLJU

Gonda Israel rodjena je u Sarajevu. Priključila se partizanima nakon pada Italije Septembra 1943. Služila je kao vojnik u borbenoj jedinici koja se borila na obali Dalmacije, u početku povlačeći se pred nadmoćnim njemačkim snagama sve do ostrva Visa, a kasnije u borbama za definitivno oslobodjenje dalmatinske obale.

Nakon oslobodjenja Beograda, 20.oktobra 1944, poslata je u Beograd gdje su buli potrebni obrazovani i pouzdani ljudi da rade u novoj administraciji. Kasnije je Gonda bila novinar u Borbi.

Izraelcima je Gonda poznata kao turistički vodič i vrsni poznavalac naše zemlje.

מזמינים את הגב' אילנה שפיר להדליק משואה

כשנכנסו הפרטיזנים לקולה נורינסקה, שם הסתתרה עם משפחתה, הציעה אילנה להם את שרותיה. בהיותה ציירת נשלחה לשרת ביחידת הסברה. שם, עם עוד כ-20 איש, עיתונאים, אדריכלים, סטודנטים ואומנים, כתבו הודעות לתושבים, פלקטים, סיסמאות ועיצבו עיתוני קיר. הם נדדו ממקום למקום ברחבי דלמציה ועסקו במלאכת הסברה מצויירת ועיצובית.

POZIVAMO GOSPODJU ILANU ŠAPIR DA UPALI BAKLJU

Ilena Šapir, za vreme rata je cijela familija našla je utočišće u selu Kula Norinska i zahvaljujući seljanima koji su ih štitili spašeni su.

Kad su partizani ušli u Kulu Ilana se ponudila da im se priključi. Već je tada bila slikarica pa je određena na rad u odelenje za obaveštavanje.

U tom su odjelu radili još 20-setak mladih partizana, novinara, arhitekata, studenata, umjetnika. Pripremali su plakate, letke, zidne novine, obavjesti civilnom stanovništvu. Slali su ih u zabačene krajeve Dalmacije gdje su obavještenja o događajima bila veoma važna. Sav je posao vodjen jednom starom pisačom mašinom, bojama i papirom.

Danas je Ilana Šapir poznata umjetnica u Izraelu i svijetu.

מזמינים את מר זלטקו ומושר והגב' זלטה ומושר להדליק משואה

אחרי ששחרר ממחנה ראב בספטמבר 1943 הצטרף זלטקו, לפרטיזנים, בדיוויזיה השביעית. בזכות ידעתו את השפה האיטלקית עבר לעבוד עם שבוי מלחמה איטלקים ועסקו בהפעלת גנרטורים במרכזיות חשמל.

זלטה, מבית רוט, היתה ב"בריגדה היהודית" שהתארגנה במחנה ראב. עם הצטרפות לפרטיזנים נשלחה לבאניה כמורה בבית ספר. במהלך הקרבות של הדיוויזיה בה שרתה, דיוויזיה

השישית הועברה לפטרובה גורה והייתה אחראים להספקת מזון, בעיקר פרות, ליחידות הפרטיזנים ולבתי חולים.

POZIVAMO GOSPODJU ZLATU I Dr ZLATKA VAMOŠER DA UPALE BAKLJU

Vamošer Rot Zlata rodjena u Osijeku. Za vrijeme rata internirana u logore Kraljevica i Rab. Po oslobodjenju logora Rab bila u tzv rapskom bataljonu. Priključila se partizanima u jedinicama 7. banijske divizije. Zlata je dodeljena na rad u školi u selu Rujevac kao učiteljica. Za vrijeme šeste ofanzive evakuirani su u šume na Petrovoj gori i nakon povlačenja njemackih jedinica prelaze u Glinu gdje je bila odgovorna za opskrbu hrane vojnim jedinicama i bolnicama, uglavnom opskrbom voća kojeg su brali i sušili.

Dr Zlatko Vamošer, rodnom iz Osijeka prebegao u Hrvatsko primorje, interniran u logor Kraljevica i Rab. U oba logora bio je uključen u napredni omladinski pokret.

Borac u jevrejskom rapskom bataljonu. Po oslobodjenju logora stupio u NOV u jedini cama 7. banijske divizije. Zahvaljujući znanju taljanskog jezika odredjen na rad sa taljanskim zarobljenicima na upravljanju generatora i struje koji su opskrbljavali Glinu i cijeli okrug strujom.

מזמינים את הגב' תמר גולדנברג להדליק משואה לזכר האחים אנגל

שלושה מתוך ארבעת דודיה – האחים אנגל – היו פרטיזנים:

יוסף - בעל מעבדה לרדיו- ואחיו הצעיר סטפן הקימו את תחנת הרדיו הראשונה בביתם והפעילו את השידור המחתרתי הראשון בו הוכרזה ההתנגדות של הפרטיזנים לכיבוש הגרמני.

דד'ורי, האח הבכור היה הקריין בשידור זה.

לאחר מספר שידורים גילו הגרמנים את מקום התחנה, פרצו פנימה ותפסו את שני האחים, יוסף וסטפן (עד כמה שידוע לנו הם נלקחו למחנה ההשמדה יסנובץ ונרצחו שם).

בשנת 1956 נקבע לוח זיכרון על קיר הבית בתושקנובה 15 ב-זאגרב בו התגוררו האחים. בלוח גם צוין כי יוסף מוכרז "גיבור לאומי" (ביוגוסלביה דאז) .

האח דד'ורי הוזהר שלא להגיע למקום והצטרף מיד לכוחות הפרטיזנים, נלחם, נפצע קשה אך שרד .

עם ההצטרפות לפרטיזנים החליף את שמו ל-פבלוביץ ע"ש האבא פאול.

בתום המלחמה השתחרר בדרגת רב-סרן (מיור).

תמר מדליקה את המשואה לזכר דודיה וכל הלוחמים הפרטיזנים.

POZIVAMO GOSPODJU TAMARU GOLDBERGER DA UPALI BAKLJU U SPOMEN NA BRAĆU ENGEL

Tamara Goldberger, rodjena u Zagrebu pali baklju u spomen svojih ujaka, Josip, Đuro i Stefan Engel. Ujak dr Nikola Engel, advokat, ubijen je odmah na početku rata kao taoc u nemačkoj odmazdi.

Ing Josip Engel, rodjen je u Zemunu, studirao u Beogradu a zaposlio se u Zagrebu gdje je već 1938. primljen u komunističku partiju. Po direktivi partije izradio je uoči rata ilegalnu radio stanicu zajedno sa bratom Đurom i Stefanom. Preko te stanice objavljen je proglas Centralnog Komiteta Komunističke partije Jugoslavije, 4. 7. 1941 o podizanju opštenarodnog ustanka. Spiker je bio Đuro. Ustaše i Nemci otkrili su stanicu uhapsili Josipa i Stefana – najverovatnije su stradali u Jasenovcu.

Đuro je uspeo pobjeći, jer ga je kućepazitelj na vrijeme obavijestio da ne ulazi u kuću gde su se već nalazili Nemci.

U NOV je stupio u augustu 1941, bio je komandir Biokovskog partizanskog odreda, član štaba 26te dalmatinske divizije, komandant oficirske škole za vezu.

Josip Engel proglašen je Narodnim herojem.

Godine 1956. postavljena je na zgradi u Tuškanovoj 15 u Zagrebu ploča na kojoj je zabeleženo da se ovde nalazila ilegalna radio stanica sa imenom Josipa Engela.

מזמינים את הגב' לילי פפו להדליק משואה לזכר אמה הגב' רניקה פפו-זוריץ רניקה פפו-זוריץ נולדה בעיר דרוונטה בשנת 1919 לסנטו וגרציה פפו. לפני המלחמה הייתה פעילה במחתרת שמאלנית. בשנת 1941 הצטרפה לפרטיזנים וכחיילת קרבית השתייכה לכיתה הצבאית, בירצנסקה, ולאחר מכן נלחמה בבריגדה השישית שנקראה "הבריגדה הצפון-בוסנית" בתפקיד עוזרת לראש מפקדה רפואית. הועלתה לראש מפקדה רפואית בבטאליון השלישי של הבריגדה שלישית של דיוויזיה 17. עבדה כאחות בבית חולים פרטיזני 13.08 ו-43 באיטליה. בעלת עטור "לוחמת משנת 1941".

POZIVAMO GOSPODJU LILI PAPO DA ZAPALI BAKLJU U SPOMEN SVOJE MAJKE RENIKE PAPO ŽURIĆ

Renika Papo rođena je u Derventi kao peto dete Sante i Grasije Papo. Djetinstvo i ranu mladost provela je sa porodicom u Sarajevu. Pre izbijanja rata pristupila je naprednom pokretu i aktivno delovala u okviru sindikata. 1941 otišla je u partizane i bila borac u Birčanskom partizanskom odredu, a zatim u jedinicama 6. Proleterske istočnobosanske brigade. Bila je pomoćnik referenta saniteta te brigade, Referent saniteta 3. Bataljona 3. Brigade 7dme divizije, a zatim bolničarka u Partizanskim bolnicama br 13 i 43 u Italiji. Nosilac je Partizanske spomenice od 1941.

מזמינים את דבור בקוביץ להדליק משואה לזכר אמו דונקיצה פפו- מירה בקוביץ נולדה בסארייבו ב 22/12/1922. כבר מגיל שמונה, עוד לפני המלחמה, הייתה פעילה בתנועת שומר הצעיר ופעלה במחתרת. כבר באוגוסט 1941 הצטרפה ביחד עם קבוצה של חניכי שומר הצעיר לפרטיזנים לשורות הפלוגה של קלינוביץ. מיד ניתן לה תפקיד של אחות ראשית ביחידה פרטיזנית בבוסניה (Kalinovački (odred partizanski). אחרי זמן מה הועלתה לתפקיד של ראש מפקדה רפואית בבריגדה ה-10 ההרצגובית. בעלת עטור "לוחמת משנת 1941".

POZIVAMO GOSPODINA DAVORA BAKOVIĆ DA UPALI BAKLJU U SPOMEN SVOJE MAJKE MIRE BAKOVIC

Mira Bakovic, tj Donkica Papo, rođena je u Sarajevu na Bjelavama. Uvijek je pričala o svojoj porodici koja je živjela jako skromno ali je u kući bilo mnogo pesme i veselja PAN E PANDERIKOS, tako su se nazivali.

Bila je član Šomer hacaira. U NOV stupila 1941, najprije kao bolničarka U Kalinovačkom partizanskom odredu, a zatim referent saniteta u jedinicama 10te hercegovačke brigade.

Nosilac spomenice 1941.

Patizanska pesma
Riječi: Hirš Glik
Prevod: Avraham Šlonski
Svira: Ido Rotštein

שיר הפרטיזנים
מילים: הירש גליק
בתרגומו של אברהם שלונסקי
מנגן: עידו רוטשטיין

שרה פצ'אנץ
נוכחות שואת יהודי יוגוסלביה לשעבר, במדורים השונים ביד ושם
תדפיס ההרצאה יחולק לפני העצרת.

Sara Pećanac
Jad Vašem „Jevreji iz bivše Jugoslavije u raznim sektorima Jad Vašema“

- Nije govorila, iznenada sprečena, autorski tekst:
"Jevreji iz bivše Jugoslavije u raznim sektorima Jad Vašema"

Osnovna, između mnogobrojnih "dužnosti" osnivanja i postojanja Jad Vašema, je sačuvati od zaborava, sve što se dotiče, u prvom redu sudbine Jevreja, prije, tokom i poslije Drugog svjetskog rata, na svim geografskim koordinatama. Jad Vašem, koji se nalazi na Brdu sjećanja, se sastoji od: muzeja, arhiva, škole, Šatora sjećanja, Dječijeg muzeja, Dolinom jevrejskih zajednica, Parkom pravednika među narodima i drugih, ali u ovom članku navodim samo ona mjesta na kojima se mogu naći različiti načini čuvanja od zaborava.

Holokaust je zajednička tragedija Jevrejskog naroda, čovječanstva i pojedinca i veoma je teško na ograničenom prostoru, izložiti sve što se nalazi u posjedu Jad Vašema, ali i pored mnogobrojnih problema, visoko stručni kadar je uspio i uspjeva da bude zastupljena svaka zemlja i jevrejska zajednica.

Jedna, od mnogih zemalja, koja se našla na udaru uništavajuće nacističke mašinerije smrti, bila je i bivša Jugoslavija, gdje je po statističkim podacima, prije Drugog rata na njenim prostorima živjelo oko 85.000 Jevreja. Drugi svjetski rat na prostorima bivše Jugoslavije je veoma specifičan i razlikuje se po mnogo čemu od drugih zemalja, ali je koliko je bilo moguće, adekvatno predstavljen u Jad Vašemu.

Biblioteka Jad Vašema posjeduje danas : 2521 knjigu, na više stranih jezika koje se bave temom Drugi svjetski rat na prostorima Jugoslavije, od čega je 450 na srpsko- hrvatskom jeziku. Naučnim radovima na temu rata...

Arhiv, koji se dijeli na ; arhiv sa fotografijama, posjeduje oko 1200 fotografija, preko 30-tak filmova, sto dokumentarnih, sto onih koji su snimljeni u poslije ratnoj kinematografiji, na primjer, filmovi o : Gradina, Jasenovac, o Makedoniji, Sloveniji...

Nekoliko velikih hativot, koje sadrže veliki broj dokumenata, dnevnika, pisama, službene korespondencije, preko 67198 spiskova imena iz mnogih jevrejskih zajednica sirom Jugoslavije, preko 39852 dapej –ed....

Zadnji podatak iz Odsjeka Pravednika među narodima , 354 priznata pravednika sa područja bivše Jugoslavije.

Novi muzej, koji u svakom dijelu, na skroman način, ali ipak nije zapostavljen, je postavljen po neki eksponat; Davidove zvijezde na našem jeziku, natpisi- jevrejska radnja, harmonika koju nam je poklonila ili dala na čuvanje Jad Vašemu, Gita Kalderon, čipkasta bluza bake Mirijam Avijezer, orginalne knjige sa slikama, otisci prstiju, ličnim podacima iz jevrejske zajednice Bitola, serija slika pogubljenja u Jajincima, slike partizana...

Podaci o hrabroj ženi , borcu Roza Papo...O 20.000 Kozarske djece koja su odvedena u Jasenovac i nikada se nisu vratili i mnoštvo drugih ,koje posjetilac ne vidi , ali istoričari i te kako poznaju i nastoje kroz svoja istraživanja u knjigama kao rezultat da predstave javnosti.

Obrazovanje je veliki zadatak Jad Vashema , jer neznanje je majka svih zala, tako da se svake godine održavaju brojni susreti, seminari, predavanja , gdje i sa prostora Jugoslavije dolazi svake godine sve veći broj učesnika i vrši se razmijena kadrova, što omogućava bolju saradnju sa zemljama bivše Jugoslavije da se dođe do materijala, arhivskog, koji nemamo.

Nova tehnologija, digitalizacija, skeniranje , kao oblika za zaštitu postojećeg materijala, ali i poslije digitalizacije, mogućnošću da se putem interneta nađe načina i mjesta da izložimo što veći dio onoga što imamo, pomoći će posjetiocu da dođe do punije informacije.

Veliki čovjek, pisac, istoričar , žena , naša draga Ženi Lebl, je u svojoj, jednoj od mnogobrojnih knjiga , koje je ostavila iza sebe dala naslov " Da se NE zaboravi".

Ovogodisnji tradicionalni skup u Šumi, moje izlaganje završavam rečenicom DA SE NE ZABORAVI I NIKADA NIKOME NE PONOVI.

Tea i Maja Mirković pevaju:
KONJUH PLANINOM

Konjuh planinom vjetar šumi,
bruji

Lišće pjeva žalovite pjesme
borovi i jele, jablani i breze
svijaju se jedan do drugoga.

Noć je u crno svu šumu zavila.
Konjuh stenje, ruši se kamenje
Mrtvoga drugara, husinjskog
rudara,
sahranjuje četa
proletera

תיאה ומיאה מרקוביץ' בשיר:

הר קוניוך

בהר קוניוך, הרוח הומה, מרחשת
עלים בקול נהי שרים,
אורנים ועצי אשוח, בדי צפפה וליבנה
רוכנים לחבק זה את זה.

שחור הלילה אופף את מרחבי היער,
הר קוניוך גונחת, סלעים מידרדרים,
את חברנו הכורה המת,
כיתת פרולטרים קוברת.

תרגמה מסרבית דינה קטן בן ציון

ראול טייטלבוים

יהודי יוגוסלביה במלחמה נגד הנאצים ורביזיוניזם היסטורי

לא מזמן נפתחה באתר הזיכרון במחנה ריכוז בוכנוואלד בגרמניה, סמוך עירו של גיטה, VAJMAR, התערוכה "הטרגדיה של 1941 Kragujevac". בטכס הפתיחה הוזמן לדבר הסופר היהודי-יוגוסלביה, IVAN IVANJI, בעצמו אסיר בוכנוואלד לשעבר. איבני ספר כי בקושי נאם וכמעט פרץ בבכי. מדוע?
ב-20 ו-21 לאוקטובר 1941, שני גדודים של וורמאכט הגרמני, ריכוזו ובהוצאה להורג המונית, רצחו 2300 תלמידים בני 16 ומעלה ומורים של הגימנסיה של העיר. זאת לא היתה טרגדיה של היהודים, אלא טרגדיה של הסרבים. IVANJI הזדעזע משום שבתערוכה זו בוכנוואלד, שעוצבה ע"י מעצבים והיסטוריונים שבאו מבלגרד, לא הוסבר מדוע, בעצם, חיילי הוורמאכט הנאצי הוציאו להורג אלפי צעירים סרביים ומוריהם. והסיבה היתה המדיניות של "תג מחיר" אותה הנהיגו הכובשים הנאציים בסרביה. החל מקיץ 1941, כאשר החלה לפעול תנועת הפרטיזנים. בעד כל חייל גרמני הרוג הוצאו להורג 100 בני ערובה ובעד כל חייל גרמני פצוע הוצאו להורג 50 בני ערובה. מדיניות נאצית זו של הוצאות להורג המוניות בוצע בקפדנות עד קיץ 1942. אגב, כך חוסלו גם כמעט כל הגברים היהודיים של בלגרד וסרביה. בתקופה זו חוסלו גם רוב הנשים והילדים היהודיים של סרביה שרוכזו במבנים של היריד בינלאומי ליד בלגרד – סיימישטה. הקורבנות היהודיים הוחנקו במשאית ניסוי מיוחדת שהובאה מגרמניה. לתוך תא סגור הוכנס צינור הפליטה של המשאית וזו הסתובבה ברחובותיה של בלגרד והקורבנות נקברו בקברי אחים בסביבתה. היה זה ניסוי נאצי בטרם הופעלו תאי הגזים במחנות ההשמדה בפולין, אושוויץ טרבלינקה, חלמנו.

כל זה קרה בסרביה שהייתה תחת כיבוש צבאי גרמני ישיר. אבל, הגרמני מינו ממשלה סרבית של משתפי פעולה ובראשה העמידו את הגנרל, 'MILAN NEDIC', שר ההגנה בממשלת יוגוסלביה בין שתי מלחמות העולם. זו הפעילה משטרה וכוחות עזר סרביים שסייעו לכובשים הנאציים במלאכת הרצח גם של הסרבים וגם של היהודים.
הסופר IVANJI הזדעזע גם כאשר נודע לו כי באותה גימנסיה בקראגויבץ שתלמידיה ומוריה נרצחו באכזריות, מוצבת עתה תמונתו של אותו משתף פעולה סרבי, NEDIC, שהיה בעבר הרחוק תלמידה. ועוד יותר הזדעזע IVANJI מן ההנמקה המקובלת בחוגים מסוימים בסרביה של היום: NEDIC, אותו קוויסלינג סרבי, נחשב ל"בן דגול של העם הסרבי שעשה מעשים טובים והציל רבבות סרבים..." בשעה שעזר לכובשים הנאציים לרצוח רבבות של בני עמו ושל יהודי ארצו.

מילאן נדיץ' (Nedic), זכה בתקופת שלטונות של מילושביץ', אחרי התפרקותה של יוגוסלביה בשנות ה-90, לטיהור שמו. ב-1993 פורסם בבלגרד ספר על "100 הסרבים גדולים", בו התנוסס גם שמו של מילאן נדיץ'. וגם האקדמיה למדעים של סרביה כללה אותו בין הסרבים המפורסמים. לטובה, כמובן. עוד בשנת 2006 תמונתו של ה"קוויזלינג" הסרבי הזה הוצבה באולם ההיסטורי של ממשלת סרביה בבלגרד, בין תמונותיהם של כל ראשי הממשלות שכיחנו בעבר. לאחר שעובדה זו פורסמה, התפתח דיון ציבורי ובלחץ דעת הקהל הוסר צילומו של נדיץ' ב-2009.

מגמה דומה ניכרת בסרביה גם ביחס אל הקונונל, דרז'ה מיכאילוביץ, ותנועת הצ'טניקים שלו. אין להשוות בין נדיץ' למיכאילוביץ. בעוד שנדיץ' היה ראש הממשלה שמונה על ידי כובשים נאציים, מיכאילוביץ ותנועתו הוקמו במוצהר כתנועת ההתנגדות נגד הכיבוש ועל רקע זה אף מונה כ"שר ההגנה במולדת" של ממשלת יוגוסלביה בגולה בלונדון. ואכן, במחצית השנייה של 1941, תנועתו של מיכאילוביץ ביצע מספר פעולות חבלה בסרביה נגד הכובש ואף שיתפה פעולה לזמן קצר עם תנועת הפרטיזנים של טיטו. אולם, בהמשך, במרבית שנות המלחמה, מיכאילוביץ ותנועתו לא לחמו נגד הכובשים, אלא שיתפו פעולה עם ממשלו של נדיץ', ואף עם הגרמנים ובמיוחד עם האיטלקים וריכוזו את עיקר לחימתם נגד תנועת הפרטיזנים של טיטו. במסגרת אותה מלחמת אזרחים עקובה מדם שהתנהלה בשטחה של יוגוסלביה בתקופת המלחמה. עובדה היא שלקראת סוף 1942, בריטניה, שבהתחלה תמכה במיכאילוביץ ותנועתו, העבירה את תמיכתה לטיטו והפסיקה לתמוך במיכאילוביץ והדבר צוין במפורש בזיכרונותיו

שכתב צ'רצ'יל. אולם, חרף עובדה זו, בסרביה עצמה הוקמו מצבות לזכרו של מיכאילוביץ שהוצא להורג אחרי המלחמה כבוגד, ותמונותיו מתנוססות במקומות ציבוריים רבים. וגם הוא נכלל, כמובן, ברשימה של "100 הסרבים גדולים".

מבחינה יהודית תנועתו של מיכאילוביץ היתה ביסודה תנועה לאומנית סרבית ובפרסומים של יחידותיה השונות אפשר למצוא גם פרסומים בעלי נימה אנטישמית. רק לקראת סוף המלחמה, פרסם מיכאילוביץ כמה הצהרות בעלי נימה חיובית יותר כלפי היהודים. מכל מקום, בשורת תנועתו של מיכאילוביץ נמצאו רק כתריסר יהודים בלבד. ביניהם היו גם הרופא האישי היהודי של מיכאילוביץ ואשתו שהתלוו למטהו הראשי.

אבל, אינני רוצה לקפח את קרואטיה העצמאית במלאכה זו של סילוף ההיסטוריה. בקרואטיה, אנטה פאבליץ (Pavelic), מנהיג תנועת ה"אוסטשים" הרצחנית וראש "המדינה הקרואטית העצמאית" הפשיסטית בחסות גרמניה הנאצית, היה אחרי פירוקה של יוגוסלביה בשנות ה-90, למבטא של שאיפת העם הקרואטי לעצמאות. מעין "אבי העצמאות הקרואטית". והרי עובדה היסטורית שלא ניתנת לערעור היא שהמשטר של האוסטשים הקרואטיים בראשו של פאבליץ, היה משטר רצחני האחראי לרציחתם של מרבית יהודי קרואטיה ורבבות רבות של הסרבים. פאבליץ עצמו, יחד חבריו בצמרת אז, ולא אזכיר כאן את שמותיהם, כולם היו פושעי מלחמה. אולם, עם התפרקותה של יוגוסלביה וכינונה של הרפובליקה הקרואטית החדשה, כולם זכו לריהאביליטאציה. רחובות בערי קרואטיה הוסבו לשמותיהם של פושעים אלה, כתביהם פורסמו מחדש. נשיאה הראשון של קרואטיה, אחרי התפרקותה של יוגוסלביה, פראניו טוג'מאן (Tudjman), אשר בעצמו השתתף בתנועת הפרטיזנים והגיע לדרגת גנרל בצבאו של טיטו, מתוך גישה לאומנית קרואטית, אמר בזמנו, בפברואר 1990: "המדינה הקרואטית העצמאית" (הפשיסטית – ר. ט.) לא הייתה רק מדינה "קוויילינגית" או "פשע פשיסטי" אלא גם ביטוי לשאיפות ההיסטוריות של העם הקרואטי למען מדינה עצמאית..." בתוך זה הוא גם מיזער גם את מספר הקורבנות היהודיים בקרואטיה והואשם בהכחשת השואה. בספר שכתב בראשית שנות ה-90 ושראה אור בקרואטיה במדורות רבות, טען טוג'מאן כי היהודים עצמם השתתפו ברציחת היהודים במחנה הקרואטי הידוע לשמצה יאסנובאץ (Jasenovac), מחנה ששמו רשום לדיראון עולם בין מחנות ההשמדה באוהל יזכור ביד ושם בירושלים.

לעומת זאת, בתקופת שלטונו של טוג'מאן, לפי נתונים של איגוד הלוחמים האנטי פשיסטיים של קרואטיה, נהרסו 2,962 מצבות ופסלים לזכר פרטיזנים, גיבורי המלחמה נגד הנאצים. ועוד כ- 3,000 מצבות נפגעו והוזנחו. רחובות בערי קרואטיה שנשאו את שמותיהם, הוסרו. הכיכר המרכזית של בירת קרואטיה, זגרב, "קורבנות הפשיזם" שניתנה לה אחרי המלחמה, הוסב ל"כר גדולי קרואטיה". בקונצרטים פומביים שרו שירים שפיארו את האוסטשים הפשיסטיים. כל אלה הם ביטויים ל"רביזיוניזם היסטורי". מגמה זו של סילוף ההיסטוריה של מלחמת העולם השנייה ומתן הכשר למשתפי פעולה מקומיים עם הנאצים, בולטים בקרואטיה ובסרביה (פחות במקדוניה ובסלובניה). כמו גם בארצות אחרות של מזרח ומרכז אירופה. הרביזיוניזם היסטורי הזה מבקש לחסל את האתוס החשוב מאוד של המלחמה האנטי-נאצית בארצות אלה. עם התפרקותה של יוגוסלביה מתנהלת שם מעין "מלחמת אזרחים על הזיכרון היסטורי". העבר האנטי נאצי נמחק ונבנים מתוסים מסולפים חדשים. היוצרות התהפכ ו: משתפי הפעולה וה"קוויזלינגים" היו ל"מצילי האומה" ואילו הפרטיזנים שלחמו נגד הנאצים ועושי דברם, היו ל"רוצח עמם, פושעים". הקורבנות היו לפושעים והפושעים לקורבנות.

אנחנו, יהודים יוצאי יוגוסלביה לשעבר, חייבים להלחם נגד מגמות אלה. יחד עם היסטוריונים חשובים בארצות אלה עצמן.

צריך לציין כי בשנים האחרונות גם בסרביה, אחרי מילושביץ, וגם בקרואטיה, אחרי טוג'מאן, שונתה האווירה הציבורית הזאת. הגלויים של הרוויזיוניזם היסטורי לא נעלמו לחלוטין. אך כבר מתפרסמים מחקרים וספרים ויש גם הצהרות של ראשיהן המציינים בחיוב את הפרק המפואר של המאבק האנטי-נאצי בתולדות עמיהם.

כחלק ממגמות רביזיוניסטיות אלה, גם תנועת הפרטיזנים ביוגוסלביה היתה יעד להשמצות וסילופים. וכך האתוס האנטי-פשיסטים שאפיין את תנועת ההתנגדות ביוגוסלביה בתקופת מלחמת העולם השנייה, אחרי התפרקותה של יוגוסלביה, במדינות שירשו אותה, מלחמת הפרטיזנים הייתה, לא רק בלתי "אופנתית" בשיח הציבורי של ארצות אלה, אלא גם הוקע כאנטי – לאומי.

יוגוסלביה – ארץ לא קיימת שהייתה פעם. נותרו רק זיכרונות היסטוריים. עבור חלק – זיכרונות טובים. עבור אחרים – זיכרונות היסטוריים רעים. יש המנסים לשכתב את ההיסטוריה. על מלחמת הפרטיזנים מתנהלים שם בשני עשורים אחרונים מחלוקות וויכוחים סוערים בעלי אופי לאומני מכל הצדדים. אומנם, לניגודים הלאומיים היו שורשים היסטוריים בהתפתחות ההיסטורית השונה של עמי יוגוסלביה. ואלה גם החריפו מאוד בתקופת הדמים של מלחמת העולם השנייה. גם 45 שנות החיים המשותפים במסגרת הפדרציה היוגוסלבית לא העלימו את הניגודים הלאומיים האלה. בסופו של דבר יוגוסלביה התפרקה על פי קווים לאומיים. בתוך זה משתלבת המגמה להתנער בכלל מיוגוסלביה של טיטו ומתנועת הפרטיזנים שבראשה עמדו הקומוניסטים.

אולם, עובדה היסטורית היא שהתפתחות תנועת הפרטיזנים ביוגוסלביה בתקופת מלחמת העולם השנייה וההתנגדות נגד הכובשים ועושי דברם המקומיים, היתה בהיקפים שלא היה להם אח ורעה בשום מדינה אחרת באירופה הכבושה. תנועת הפרטיזנים של טיטו צמחה בשנות המלחמה לצבא של ממש, מכ- 80 אלף לוחמים בסוף 1941 ל- 800 אלף לוחמים בראשית 1945. תנועת הפרטיזנים ביוגוסלביה ייחודית הן מבחינת היקפה וגם באופן ניהולה. מדי פעם היא הוכתה ותמיד קמה מחדש מחוזקת יותר. למרות אמצעי דיכוי אכזריים ביותר שהכובשים נקטו. החל ממחצית השנייה של 1941 ועד ראשית 1945, לא היתה תקופה משנות המלחמה אלה, שחלקים שונים של יוגוסלביה, ולעתים שטחים נרחבים ביותר, לא היו משוחררים ובשליטה של תנועה זו. וממילא לא הייתה תנועת התנגדות אחרת באירופה הכבושה שקשרה כוחות כיבוש גרמניים ושל בנות בריתה כה רבים כמו תנועת הפרטיזנים של טיטו והסבו להם מספר קורבנות כה גדולים במחיר עצמי קשה מאוד. כך למשל בסוף 1943, כדי להלחם בתנועת הפרטיזנים, החזיקו הגרמנים בשטחה של יוגוסלביה 25 דיוויזיות, הבולגרים החזיקו 6 דיוויזיות וההונגרים 3 דיוויזיות. יחד עם משתפי הפעולה המקומיים לחמו נגד הפרטיזנים 630 אלף חיילי האויב. בקרבות נגד הפרטיזנים נהרגו בכל תקופת המלחמה כ- 450 אלף חיילים גרמניים ושל בנות בריתה. באותה תקופה נהרגו בקרבות אלה 305 אלף לוחמים פרטיזנים ועוד כ- 400 אלף נפצעו. נתונים אלה מעידים על היקף תנועת הפרטיזנים ביוגוסלביה שפעלה בעוצמות שונות בכל חלקי הארץ. והיתה היחידה ביוגוסלביה הכבושה שהיתה רב-לאומית, מורכבת מבני כל עמי יוגוסלביה.

הכוח המניע היה, ללא ספק, האתוס האנטי – נאצי (או האנטי-פשיסטי, ביטוי שהיה מקובל אז) ששולב בשאיפה המסורתית-היסטורית של עמים אלה לחרות מכובש זר. אתוס אנטי-נאצי (פשיסטי) זה, אפיין בכלל את המלחמה נגד גרמניה הנאצית ובנות בריתה. בלי האתוס הזה אי אפשר להבין בכלל את משמעותה של מלחמת העולם השנייה ואת ייחודה. אני רוצתה להביא כאן את עדותו של, ראובן דפני, יליד זאגרב, לימים דיפלומט ישראלי בכיר וסגן יו"ר יד ושם. בתקופת המלחמה היא היה בכיר מבין הצנחנים הארץ ישראלים שצנחו בשטח המשוחרר ופעל ליד מטות של יחידות פרטיזנים גדולות. בעדותו, אותה מסר למוסדות הלאומיים בארץ, עם שובו משליחותו ביוגוסלביה, בנובמבר 1944, אמר דפני על תנועת הפרטיזנים :

"זוהי תנועה אשר קשה למצוא מלים כדי לשבחה... זוהי תנועה אשר קמה מכלום... את נשקם ואת בגדיהם כבשו הפרטיזנים מידי האויב... אלה אנשים שאינם לוחמים לשם פרסטיז'ה. קיימת מטרה אחת – להשמיד את האויב... ארגונם למופת. בכל שטח שהם משחררים, הדבר הראשון שהם עושים זה טלפון, השני - בית ספר אחר כך עיתון... מיד מתחילים לבנות..." דפני סיים את עדותו בנובמבר 1944 בתחזית מעניינת: "אין כל ספק שיוגוסלביה (אחרי המלחמה) לא תהיה קומוניסטית או בולשביסטית. אולם, המפלגה הקומוניסטית תהיה השולטת..." ובכן, לתנועת פרטיזנים זו השתלב חלק מיהודי יוגוסלביה. במיוחד הצעירים שבהם. מי שהצליח לשרוד ולהימלט ממלאכת השמדת היהודים שבוצעה ע"י הכובשים הנאצים מהלך כשנה וחצי הראשונות של הכיבוש. כ- 6,000 מבין יהודי יוגוסלביה נטלו חלק בתנועת המחתרת האנטי-נאצית ובתנועת הפרטיזנים. מהם נפלו בקרב כ- 1,500 יהודים. אם לוקחים בחשבון את החלק הבוגר יותר של יהודי יוגוסלביה שיכלו בכלל להשתתף בפעילות זו, הרי מגיעים למסקנה ש-15 אחוזים מיהודי יוגוסלביה בגילים המתאימים, נטלו חלק במלחמה נגד הנאצים בצורתיה השונות. לכן, קראתי את מחקרי על השתתפות יהודי יוגוסלביה בתנועת הפרטיזנים "אחד מכל שמונה". זהו שיעור כמעט חסרת תקדים בקרב היהודים בארצות אחרות של אירופה הכבושה.

במלחמת פרטיזנים זו גילו גם היהודים גבורה עילאית ותרמו תרומה איכותית למאבק זה. בין היהודים האלה היו מארגני ההתקוממות והמחתרת האנטי-נאצית בחבלים שונים של יוגוסלביה. היו ביניהם מספר מפקדים אגדיים של יחידות הפרטיזנים. מפקדי בריגדות פרטיזנים ויחידות פרטיזנים מובחרות, קומיסרים פוליטיים של יחידות הפרטיזנים. הם היו מייסדים וראשי השירות הרפואי של הפרטיזנים, קציני מודיעין וכו'. שנים מיהודי יוגוסלביה היו חברים במטה הפרטיזנים העליון ובוועדה הצבאית העליונה של המחתרת האנטי-נאצית. משורות יהודי יוגוסלביה יצאו 11 בעלי התואר העליון של "גיבורי עמי יוגוסלביה". למעלה מ-150 יהודים זכו לעיטור החשוב של "ראשוני הלוחמים 1941" על השתתפות בהתקוממות מיומה הראשון. שיעור העולה פי עשרה ממשקלם בכלל אוכלוסייתה של יוגוסלביה. 14 מן הלוחמים היהודיים הגיעו לדרגת גנרל בצבא הפרטיזאני.

ועוד קוו ייחודי שאפיין את חלקם של יהודי יוגוסלביה במלחמה נגד הנאצים: כמחציתם מכל הלוחמים היהודיים בשורות הפרטיזנים היו יהודים יוצאי ספרד. דבר זה נבע, כמובן, מן ההרכב העדתי המיוחד של יהדות יוגוסלביה וארצות הבלקנים. מן הראוי לציין עוד כי יהודים ביוגוסלביה לחמו לא במסגרת יחידות פרטיזנים יהודיות נפרדות אלא כחלק מתנועת הפרטיזנים הכללית והיו מפוזרים בין יחידותיה השונות. אם כי היה ניסיון אחד להקים גדוד פרטיזנים יהודי אחרי כניעתה של איטליה בספטמבר 1943. ועוד נתון מאלף, מבין כ-82 אלף יהודי יוגוסלביה מלפני המלחמה, הושמדו בתקופת השואה כ-82 אחוזים. במשך 4 שנות מלחמה נפלו בשורות הפרטיזנים כ-30 אחוזים מקרב היהודים שהצטרפו אליה. במלים אחרות, סיכויי ההישרדות וההצלה של היהודים שהצטרפו לתנועת הפרטיזנים, היו גדולים כמעט פי שלושה לעומת אלה שלא הגיעו אליה. למרות כל הקשיים והקרבות עקובים מדם שהתנהלו. מבין כ-15 אלף יהודי יוגוסלביה ששרדו את השואה, כשליש מהם ניצלו בהיותם בשורות הפרטיזנים ואם לוקחים בחשבון את היהודים שמצאו כפליטים מקלט בשטחים ששוחררו ע"י הפרטיזנים שיעור זה מתקרב לחצי. סיכוי ההישרדות של אותם יהודיים יוגוסלביים מועטים שניצלו בתקופת השואה היו טמונים, אפוא, במידה רבה בהצטרפותם לתנועת הפרטיזנים שהתפתחה בארצם. "כ-15 אלף יהודים שנתרו בחיים וששרדו את פשעי הגרמנים ביוגוסלביה צריכים להודות, במידה רבה לעובדה שהצטרפו לפרטיזאני ולחמו באופן פעיל נגד הכיבוש הגרמני של הארץ. רבים ניצלו משום שנמלטו לשטחים שהיו תחת כיבוש איטלקי ואחרי כניעתה של איטליה, הלכו לפרטיזנים." הערכה זו השמיע ד"ר מירוסלאב דמאיו (Demajo) מן המוסיאון היהודי בבלגראד הפועל במסגרת האיגוד של הקהילות היהודיות בסרביה (קודם יוגוסלביה). ביום השואה 2011 מן הראוי להזכיר גם לקח זה.

Raul Teitelbaum

Jevreji Jugoslavije 1941.-1945. u borbi protiv okupatora

Nedavno je na spomen području logora Buhenvald kraj Vajmara, rodnom kraju Getea, postavljena izložba pod nazivom Kragujevačka tragedija 1941. Na otvaranju je govorio Ivan Ivanji, jevrejski pisac iz Srbije, zatočenik logora Buhenvald. Bilo mu je teško da govori i briznuo je u plač. Tome je bilo više razloga.

Prvo, tragedija u Kragujevcu, 20. i 21. oktobra 1941, kada su dve divizije Vermahta okupile 2300 đaka Kragujevačke gimnazije zajedno sa njihovim profesorima i streljali ih.

Ivanji nije samo oplakivao tu 16-godišnju decu koja su u cvetu mladosti bile prve žrtve nacističke Nemačke već su suze navrle i radi gneva da nitko nije našao za shodno da ispriča koji je bio razlog tog strašnog čina. Počev od 7 jula 1941 godine, kad je partizanski pokret počeo aktivno da deluje, započela je i odmazda Nemaca, koji su za svakog ubijenog nemačkog vojnika streljali 100 taoca, a za svakog ranjenog vojnika 50 taoca. Đaci u Kragujevcu bili su među prvim žrtvama. Ta akcija Nemaca sprovedena je vrlo pedantno sve do leta 1942. Tom akcijom bili su obuhvaćeni i Jevreji muškarci iz Beograda i

drugih mesta Srbije koji su streljani na stratištima kraj Beograda još u leto 1941. U decembru, iste godine, dovedene su žene i deca u logor Sajmište i u tzv dušegupkama usmrćivane gasom i pokopavane u masovnim grobnicama. Sve se to dešavalo u Srbiji gde je osim Nemaca delovala i kvislinška vlada pod vođstvom Milana Nedića, koji je osnovao posebnu policiju, koja je pomagala nemačkom okupatoru u ubijanju njihovog naroda, Srba i Jevreja. Ivan Ivanji sa bolom u srcu govorio je o tome kako danas zidove te iste Kragujevačke gimnazije krasi slika osobe koja je pomagala Nemcima u izvršenju tog zločina, slika izdajice, Milana Nedića za kojeg kažu: „Velikan srpskog naroda, koji je činio dobra dela i spasio stotine Srba...“

Njegovi su zločini zaboravljeni. Godine 1990. on je rehabilitiran i nalazi se na listi 100 Srpskih velikana.

Na toj se listi nalazi i Draža Mihajlović, vođa četničkog pokreta. U početku su se četnici borili protiv nemačkog okupatora zajedno sa Titovim partizanima, a vrlo brzo su prešli na drugu stranu i borili se protiv partizana ubijajući svoj sopstveni narod. Danas je sve to zaboravljeno, kipovi su postavljeni u njegovu čast.

I zato je plakao Ivan Ivanji.

Ali ne samo u Srbiji i u Hrvatskoj se pokušava falsifikovati istoriju, smanjivati broj žrtava Jevreja i ućutkivanjem zločina učinjenih od strane ustaša. Zaboravljena su stravična dela učinjena od strane tzv POGLAVNIKA, Ante Pavelića, vođe ustaškog pokreta, koji su u logorima smrti Jasenovac, Jadovno, Pag, Metajno, Djakovo, Loborgrad vršili stravične zločine ubijanjem Srba, Roma i Jevreja. Sve je to zaboravljeno. Franjo Tuđman, prvi

predsednik Hrvatske nakon podele Jugoslavije, koji je bio partizan u NOB i dostigao je čin generala u Titovoj vojsci, rehabilitovao je Pavelića, naglašavajući Pavelićeve istorijske aspiracije osnivanjem Nezavisne države Hrvatske. U vreme Tuđmanove vlade porušeno je 2.962 spomenika koji su postavljeni kao pomen na herojsku borbu Titovih partizana koji su oslobodili zemlju od okupatora. Trg žrtava fašizma u Zagrebu dobio je novo ime, Trg hrvatskih velikana. Suze pisca Ivana Ivanjija izazvane su tom neoprostivom tendencijom, kako u Srbiji tako i u Hrvatskoj, falsifikovanjem istorije.

Rascepom Jugoslavije na samostalne republike vodi se borba ispravljanja istorije i kolektivne uspomene na prošlost. Ta revizija istorije pokušava izbrisati etos antifašističkog pokreta i herojske borbe protiv tadašnjeg okupatora i pokušava kreirati nove mitose falsifikovanjem istorijskih činjenica. Današnjoj generaciji Drugi svetski rat u tadašnjoj Jugoslaviji prikazuje se potpuno na iskrivljen način. Domaće izdajice i pomagači fašističkih okupatora prikazivani su kao SPASIOCI SVOG NARODA, a partizani, koji su se borili da oslobode zemlju od okupatora, prikazuju se kao ZLOČINCI, UBICE SVOJEG NARODA. Žrtve su pretvorene u zločince, a zločinci u žrtve. Tako će novoj generaciji biti prikazana naša kolektivna, bolna, prošlost.

I zato je plakao Ivan Ivanji.

Mi, Jevreji iz tadašnje Jugoslavije, treba, zajedno sa istoričarima u Srbiji i Hrvatskoj da se borimo svim snagama protiv tih tendencioznih pokušaja falsifikovanja istorije.

Treba naglasiti da je već mnogo toga učinjeno i da se čine pokušaji prikazivanja istorijskih činjenica u pravom svetlu, kako u Srbiji nakon Miloševića, tako u Hrvatskoj nakon Tuđmana.

U novoizalim knjigama i elaboratima današnjih istraživača i istoričara, naglašava se herojska borba naroda tadašnje Jugoslavije u borbi protiv neprijatelja, opisani su zločini domaćih kvislinga.

U tim nastojanjima falsifikovanja istorijskih činjenica partizanski pokret bio je jedan od glavnih meta tj ciljeva, te je na nama da barem ovaj deo istorije prikažemo u pravom svetlu, pa makar samo u par rečenica.

U Jugoslaviji, zemlji koja ne postoji više, zadržane su samo kolektivne uspomene. Za neke su uspomene bolne, a za neke uspomene su pune ponosa i gordosti. Gledajući na Narodno oslobodilački pokret u tadašnjoj Jugoslaviji u usporedjivanju sa takvim pokretima u Evropi, eminentni svetski istoričari tvrde i dokazuju da je to bilo jedinstveno i izuzetano poglavlje u istoriji II svetskog rata kojoj nema slične ni u jednoj zemlji u Evropi.

Ono što je započeto 7. Jula 1941 kao ustanički pokret, pod vođstvom Josipa Broza Tita, proširilo se sa 80.000 boraca krajem 1941, da bi se broj boraca do pred kraj rata povećao na 800.000. Narodno oslobodilačka vojska - NOV jedinstvena je kako po broju boraca, koji je tako brzo narastao, tako i po svojoj formaciji. Uvek kad bi bila napadnuta i skoro uništena brzo je stala na noge pojačana novim snagama. Počev od druge polovine 1942. g pa sve do početka 1945. oslobođani su pojedini krajevi i istovremeno NOV je uspevala da se bori protiv mnogo veće, dobro opremljene vojske, ne samo nemačke, već i zemalja koje su se borile zajedno sa njima protiv Titovih partizana. Primera radi, godine 1943. u pokušajima da se unište partizani, Nemci su poslali 25 divizija, Bugari 6 divizija, Mađari 3 divizije. Zajedno sa domaćim kolaboratorima, ustaše, četnici, nedićevci, handžar divizije, bilo je 630.000 boraca.

- U borbama sa Titovim partizanima ubijeno je 450.000 Nemaca i njihovih pomagača. Bilo je naravno i mnogo žrtava među partizanima. 305.000 palih boraca i 400.000 ranjenih.

Jevreji su učestvovali u borbi od prvog dana. Zanimljivo je uočiti da su više od polovine jevrejskih učesnika bili sefardski Jevreji. Broj Jevreja partizana porastao je nakon kapitulacije Italije, septembra 1943, kad je započeo tzv. Zbjeg iz taljanskih logora. Partizani su pružili pokroviteljstvo civilnom stanovništvu, a oni mlađi među njima priključili su se boričkim jedinicama. Od 81.000 Jevreja uoči rata stradalo je 64.000. 30% Jevreja poginulo je u borbama. Od 15.000 preživelih trećina se spasila zahvaljujući tome što su se priključili partizanima. Na teritoriji pod talijanskom okupacijom spasio se jedan deo.

Danas, okupljeni ovde na Jom Hašoa važno je probuditi sećanje i odati našu zahvalnost Partizanskom pokretu u tadašnjoj Jugoslaviji.

Na putu stoji drvo
Riječi: Icik Manger

Svira: Ido Rotštein

על הדרך עץ עומד
איציק מנגר

מנגן: עידו רוטשטיין

ראובן כהן
הייתי פרטיזן צעיר

אפריל 1941 הגרמנים נכנסו לזאגרב ויחד עמם משתפי הפעולה המקומיים. החלו רדיפות היהודים.

כעבור מספר ימים, קבוצה ראשונה של נוער יהודי נלקחה למחנה "יאדובנו". איש מהם לא חזר. את הטלאי הצהוב נאלצו היהודים לתלות גם על עגלות הילדים. בעת בחלוקת תעודות הגמר של הכיתה הראשונה בגימנסיה, הינו 18 תלמידים יהודים רק בהכיתה שלי, כולנו ענדו טלאי צהוב. יוני 1941 הורי, אחי ואני נלקחנו למחנה איסוף ליהודים. הוכנסנו לקרונות בקר ורק ברגע האחרון ניצלנו הודות למכרים קרואטים. רכבת זו, בה היו ילדים עם הוריהם, נסעה לכיוון בלתי ידוע. בעזרת חברים עברנו לקארלובאץ שהייתה תחת כיבוש איטלקי. משם המשכנו דרך צ'ריקבניצה למחנה קרליביצה ומשם למחנה ראב.

בספטמבר 1943 נפלה איטליה בידי הגרמנים. הפרטיזנים שחררו את המחנה שלנו. קצין פרטיזני הגיע למחנה וחיפש את אבא שלי. הייתה לו הוראה להביא את אבי ואותנו לאוטוצ'אץ אל ד"ר וולאדו באקאריץ'.

באוקטובר 1943 הפכתי לרץ (kurir) במחלקת ההסברה של zavnoh (המינהל האנטי פאשיסטי של קרואטיה המשוחררת). שטח הפעולה שלנו היה לייקה, קורדון ובנייה. משם הועברתי לגלינה למטה הראשי של קרואטיה, מחלקת הרצים. היינו 16 רצים, אני הייתי בן 13 וחצי אך היו צעירים ממני. חרשנו ברגל את כל האזורים המשוחררים דאז בדלמציה.

הייתה זו התקופה הקשה בחיי. המודעות לכך שאתה מעביר מידע חשוב ביותר אשר חייב להגיע ליד המיועדת, כרוך בסכנות רבות, דאגות יומיומיות ועליך לשמור על החומר אותו אתה נושא. בנוסף עליך לדאוג גם לביטחונך האישי כשאתה לבד בשטח.

בתקופה זו חווינו גם חוויות רבות אשר אירעו בדרכים הקשות בהן היו יחידות הפרטיזנים. אחד התפקידים הקשים ביותר היה לעבור לסלובניה למקומות מסביב למטליקה, צ'רנומליה וקוצ'ביה בכדי לאסוף את הטייסים האנגלים והאמריקאים שהופלו בקרבות אויר עם הגרמנים ולהביאם למטה הראשי. הלכנו בדרכים עקלקלות דרך יערות ושדות וכך הצלחנו להעביר את הטייסים דרך החוף הדלמטי לאיטליה.

החיים שלנו היו מורכבים מאלפי רגעים של סכנה, פחד, חברות יפה וגאווה. ישנן אפיזודות אותן אי אפשר לשכוח והן נשארות חקוקות לנצח בלב ובנשמה. לא אשכח את הלילה כשהבריחו אותנו מזאגרב לקארלובאץ וכמובן לא אשכח כשהגעתי עם היחידה הפרטיזנית שלי לקוסטושיה. יחידה אחרי יחידה נכנסו לעיר וביניהם אנחנו ממחלקת הרצים. אני צעדתי במדים של חייל פרטיזן עם נשק, כתף אל כתף עם פרטיזנים מהמטה הראשי, ברחובותיה הראשיים של זאגרב. נער, כבר לא ילד, למרות שהייתי רק בן 15, צעדתי בגאווה ברחובות עירי ורציתי שכולם יראו אותי. חזרתי בעל ניסיון חיים רב. למדתי כיצד שורדים מיום ליום. מעגל חיים אחד נסגר.

מלבד משפחתי הקרובה בת 6 נפשות, כל שאר בני משפחתי נכחדו במחנות המוות של האוסטאשה. חיי 44 איש כבו, מתינוקות ועד בוגרים, 44 איש נעלמו לתמיד. אחדים מהם ידוע לנו היכן וכיצד נספו, אחרים נעלמו בלי שנדע אי פעם מה עלה בגורלם. ידוע לנו מקום הימצאו של קבר אחד בלבד, קברה של סבתא שלי, זכר לכל המשפחה הענפה.

בשנת 2008 נסענו עם ילדינו רונית, מיכל ותמיר לקרואטיה למסע שורשים. התחלנו במקום הולדתו של אבי בסרם (srem) ומשם לג'אקובו, עיר הולדתה של סבתא של רעייתי נאדה, משם נסענו למחנות קרליביצה וראב, המשכנו ליאסנובאץ. מאז שחזרתי מהמלחמה, בגיל 15, לא היה בי האומץ לבקר שם. ילדיי נתנו לי את הכוח.

מרחוק ראינו את הפסל המסמל את יאסנובאץ, הגענו לאזור בו עומדת הרכבת. 5 קרונות בקר, נגעת בידים בכל אחד ואחד מהקרונות. הקרון האחרון היה קצת פתוח, בדלת היה תלוי סוגר הברזל לסגירת הקרון. נזכרתי איך בשנת 1941, 67 שנים לפני כן הכל קרה. שאלתי את ילדיי, היום כבר הורים בעצמם, האם הם בכלל יכולים להעלות על דעתם מה עבר על כל אב ואם בתוך הקרון כשהדלת נסגרה!?

אחזתי בסוגר וסגרתי את דלת הקרון. עמדנו שם מחובקים חזק ופרצנו בבכי. שם ביאסנובץ נסגר מעגל החיים השני שלי.

היום ביום הזיכרון לשואה ולגבורה, במקום זה, אני חושב על אותן שנים קשות. אני חושב על הורי,
על משפחתי וגם על משפחות של אחרים אותן לא הכרתי. אני כואב את כאבם ומרגיש את הרגשת
חוסר האונים שלא יכולים להציל את ילדיהם. הם הלכו עימם אל המוות.
היום, ביום השואה, כל מחשבותיי ואהבתי איתם, עם כל אלה שלא חזרו.
יהי זכרם ברוך.

Ruven Kon

Bio sam mladi partizan

1941...april...Njemci ulaze u Zagreb. Sa njima i njihove domaće sluge.
Nakon nekoliko dana prva grupa Židovskih omladinaca odvedena je
na Jadovno. Nitko se nije vratio.

Žute trake...čak i na kolicima male djece. Na razdiobi svjedodžbi
za nedovršeni I razred muške gimnazije bilo nas je 18 židovskih
dječaka samo iz mog razreda. Svi smo bili sa žutom trakom.

Jun 1941, moji roditelji, brat i ja odvedeni smo u sabirni logor u
Zagrebački zbor u Savskoj cesti. Na intervenciju poznanika pušteni smo,
Ali smo kroz tjedan dana ponovo internirani, utovoreni u marvinske
vagone i ponovo, sticajem okolnosti, pušteni. Taj je vlak krenuo sa stotinama
roditelja i djece u nepoznatom pravcu.

Uz pomoć namještenika iz preduzeća gdje je moj otac bio direktor i
dva prijatelja pebaćeni smo u Karlovac, koji je bio pod taljanskom
okupacijom. Nakon izvjesnog vremena preko Crikvenice u logor
Kraljevica i od tamo u logor na Rabu.

Septembar 1943... pad Italije. Nakon nekoliko dana partizanski oficir
dolazi u već otvoren logor, traži mog oca i predaje mu nalog da se javi
u Otočac, predsjedniku ZAVNOHa, dr Vladi Bakariću,lično.

Oktoibar 1943, postao sam kurir u propagandnom odeljenju ZAVNOHa.
Krug djelovanja Lika, Kordun, Banija. Nakon toga sam premješten u Glinu,
u Glavni štab Hrvatske,odelenje za kurire. Bilo nas je 16 kurira. Ja sam
imao tada 14 godina a bilo je i mlađih od mene.

Pješačili smo cijelom oslobođenom teritorijom. To je bilo sigurno najteže doba
mog života.Odgovornost za ono što nosiš svakodnevno i svakonoćno, briga
oko vlastite sigurnosti, vezani su uz stotine zgoda i nezgoda, na partizanskim
putevima, koje smo mi kuriri doživljavali noseći važna naredjenja vojnim
jedinicama.

Jedan od najtežih zadataka za nas bilo je ići preko u Sloveniju u područje oko
Metlike, Črnomelja, Kočevja i preuzeti engleske i američke pilote oborene
bombardiranjem. Naš zadatak je bio dovesti ih, okolo i naokolo, u Glavni Štab.
Odande su prebacivani preko primorske obale u Italiju.

Veliko uzbuđenje doživio sam na jednom od tih puteva u Samoborskom
Gorju kad sam sa visine od oko 800 m, pomoću mog dalekozora video, nakon
3 godine, tornjeve zagrebačke katedrale. Znao sam tada da se približavamo
karaju, još malo vratit ćemo se kući.

Život je sastavljen od stotine manjih i većih događaja, ali i onih koji se nikada ne
mogu zaboraviti i ostaju duboko upečaćeni u srcu i u našoj duši.

Jeda od tih događaja je noć kada su nas prokrijumčarili u Karlovac iz Zagreba,
Nikada tu noć neću zaboraviti sa svim pojedinostima, a naročito dolazak u
Karlovac.

I događaj kad je naša kolona stigla u Kustošiju. Mi, pripadnici kurirske službe Glavnog štaba koračali smo glavnim ulicama Zagreba u uniformi i sa oružjem. Otišao sam kao dijete iz tog grada, skrivajući se da nas nitko ne vidi, ponižen, izbačen iz rodnog grada kako bi spasio goli život, a onda sam se vratio u taj isti moj grad, kao mladić, već daleko ne dijete, iako svega star 15 godina, u uniformi stupajući sa mojom jedinicom kroz grad željeći da me svi vide. Vratio sam se sa mnogo iskustva, kako se preživi dan za danom, sat za satom. Surviving u pravom smislu reći. Prvi krug je zatvoren.

Osim nas šestoro najuže porodice, cijela ostala porodica nestala je u ustaškim logorima, Đakovo, Stara Gradiška, Jasenovac. 44 ljudskih života od najmladjih do najstarijih. Za neke znamo gdje su stradali za mnoge ne znamo. Jednostavno su nestali. Samo jedan grob, grob moje bake nam je ostao kao uspomena na cijelu familiju.

Godine 2008. uzeli smo našu djecu, Ronit, Michal i Tamir u Hrvatsku da im pokažemo odakle potičemo. Od rodne kuće mog oca u selu Sikirevci, kuće Nadine bake u Đakovu, do logora Kraljevica, Rab, otišli smo do značajnih mjesta gdje je boravila i živila naša familija. Bili smo i u Jasenovcu. Od moje 15te godine sve do moje 78 nisam smogao snage da odem u Jasenovac. Tu snagu dala su mi moja djeca. Bilo je teško. Put do simboličnog spomenika koji se vidi iz daljine i tako sve dalje do željezničke kompozicije. Pet vagona sa lokomotivom koji sablasno podsjećaju na tragediju našeg naroda. Sa rukom sam doticao svaki vagon. Vrata zadnjeg vagona bila su otvorena. Na vratima željezna poluga sa kojom se vrata zatvaraju.

Sjetio sam se kako smo 1941 godine u Zagrebačkom zboru u sabirnom logoru, naša mama, moj brat i ja već sjedili u takvom vagonu i bili oslobođeni svega nekoliko sati prije nego što je vlak pošao...To je bilo prije 67 godina. Pitao sam djecu, danas već svi roditelji, pitao sam ih da li si mogu uopšte zamisliti što doživljavaju roditelji djece u vagonu kad ova poluga padne i zatvori vagon. Sa mojom sam rukom zatvorio vrata vagona. Držeći se čvrsto zajedno,briznuli smo u plač.

U Jasenovcu zatvoren je još jedan od mojih životnih krugova.

Danas, na Jom hašoa, na ovom mjestu sjećamo se na naše drage koji se nisu vratili kući. Ja uvijek toga dana mislim i na sve roditelje, iz moje familije i hiljade neznanih koji nisu mogli da spase svoju djecu i otišli su sa njima u smrt.

Neka su blagoslovljeni.

לכן הים מלוח
וזה עצוב שלהחזיר ציוד אפשר
לא געגוע

לנצח אחי...

וכמו הגלים אנחנו מתנפצים
אל המזח אל החיים.

מילים ולחן: אביב גפן

תיאה ומיאה מרקוביץ' בשיר:
לבכות לך

אני הולך לבכות לך
תהיה חזק למעלה
געגועי כמו דלתות
שנפתחות בלילה

לנצח אחי אזכור אותך תמיד
וניפגש בסוף, אתה יודע
ויש לי חברים אבל גם הם כבים
אל מול אורך המשגע

כשעצובים הולכים לים

Kad si tužan ideš na more
stoga je more slano
tužno je da možeš vratiti opremu
ali ne i čežnju

Zauvek ,brate....

I kao valovi mi se lomimo
o bedemu o molu života

Muzika I rijeci: Aviv Gefen
Prevod sa ivrita Miriam Aviezer

HATIKVA, U pratnji Ido Rotštein

Tea i Maja Mirković pevaju:
Plačem za tobom

Plačem za tobom i plakat ću
budi jak, tamo gore
čežnja je kao kapija
koja se otvara noću
Ostat češ u sećanju zauvek,
brate
i srest ćemo se na kraju,
ti to znaš
imam prijatelje,
nasuprot tvom jakom svetlu
i oni se gase

התקווה, מלווה בנגינה עידו רוטשטיין

MOST

Bilten Udruženja useljenika iz bivše Jugoslavije u Izraelu

Specijalno izdanje povodom Jom HaŠoa

**CEREMONIJU POSVEĆENU OBELEŽAVANJU DANA ŠOA I
HEROJSTVA.**

**CEREMONIJA JE ODRŽANA POD SLOGANOM
BORBA JUGOSLOVENSКИH JEVREJA PROTIV NACISTA –
PARTIZANI JEVREJI**

PROGRAM

- pristupni govor, Moše BenŠahar, predsednik HOJ
- pomen, rabin Naftali Atijas
- paljenje spomen baklji - partizani ili njihova deca
- Sara Pećanac, Jad Vašem „Jevreji iz bivše Jugoslavije u raznim sektorima Jad Vašema“
- Raul Teitelbaum, „Jevreji bivše Jugoslavije u ratu protiv nacista za vreme Šoa“.
- Ruven Kon, „Bio sam mladi partizan“.

muzika i pesme:

- Rotstein Ido

- Tea i Maja Mirković

voditelj programa: Daniel Fogel

